

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2021

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

"Höra må hilme stor"

En isländsk skalds hyllning till Olof Skötkonung

Rune Edberg

Vid tiden omkring år 1000 togs viktiga steg mot den svenska riksbildningen. En huvudroll spelade en man som i sin samtid var känd som kung Olof Eriksson, ibland också nämnd som Olof den svenske för att särskiljas från sin samtida namne, den norske "kung Olof", det vill säga Olav Haraldsson. Till eftervärlden har Olof Eriksson gått som Olof Skötkonung.

Arkeologin erbjuder ett stort källmaterial från Olof Skötkonungs tid, inte minst i Sigtuna, där han förknippas med kungsgården och mynthuset. Historiska uppgifter om Olofs person och familj finns också, om än sparsamt, i flera källor däribland vissa isländska medeltida handskrifter. Där finns till och med ett brottstycke av en samtida hyllningsdikt, som ska uppmärksammas här.

Denna dikt är belagd i en enda källa, nämligen i Skáldskaparmál, eller Skaldskapens språk, som är en del av den isländske stormannen och historikern Snorre Sturlassons Edda, skriven omkring 1230. Där ger Snorre en lång rad exempel, citat och förklaringar till olika beteckningar, omskrivningar och gåtor, som skilda tiders främsta skaldar använt (SnE-GJ:104–267; SnE-JM:93–218). Sex halvstrofer ur en Olofsdrapa har därigenom kommit att bevaras och upphovsmannen är Ottar, en av skalderna vid 1000-talets början, känd som Ottar Svarte. Han var från Island och enligt en uppgift systerson till en av dåtidens allra främsta skaldar, Sigvat Tordson. Hur Ottar fick sitt tillnamn, och om detta syftar på hans utseende eller har någon annan bakgrund, vet vi inte.

Krigarideologi hyllas

De bevarade stroforna behandlar i högstämda ordalag Olofs makttillträde, hans krigståg, en sjöfärd och hans duglighet som folkledare. Visserligen är detta bara ett brottstycke men att resten av drapan gått i samma högstämda och något uppstyltade stil, är troligt. Det finns ett antal liknande bevarade diktverk till andra kungar och jarlar att jämföra med. Det är en krigarideologi, där äran betyder allt, som hyllas. Skickligt gjorda skepp och vackert hantverk kan ibland lovprisas men då främst för

Figur 1. Av kung Olof finns inga bilder, förutom de representationer av honom vi känner från hans mynt, med spira och mantel enligt schema från den samtida engelska myntningen. Här med texten OLAF REX SWEVO, Olof svearnas kung. Foto: Gabriel Hildebrand, Ekonomiska Museet/SHM (CC BY).

deras militära egenskaper. I skaldediktningen finns mycket lite, om ens något, om tidens vardagsliv (SkP X:1: cxlvii–cxlix).

Den nordiska skaldediktning, som är känd, går tillbaka till 800-talet. Att ha skickliga skalder knutna till sig var högsta status bland kungar och jarlar i Norge, Danmark och Sverige och skalderna själva hade stort anseende. Omkring och efter år 1000 var skalderna i regel islänningar. Språket på Island och i Skandinavien var vid denna tid i praktiken detsamma och dialektala skillnader var inte större än att det gick att göra sig förstådd överallt.

Hugade nya skalder fick träda fram för kungen och ge prov på sin skicklighet, vilket typiskt bestod av en hyllningsdikt till föremålet självt. Och om denne satte värde på dikten kunde skalden få en vacker gåva och i särskilt lyckliga fall bli erbjuden att ansluta sig till kungens följe eller hov, hirden. Skalden förväntades beledsaga sin herre vid resor och krigståg och dikta om dem.

De allra flesta skaldedikter är tillskrivna bestämda upphovsmän och går att tidfästa relativt noggrant. Genom sin invecklade form har de, utan att förvanskas, kunnat traderas muntligt i många generationer. Med hemvändande skalder och andra islänningar kom diktverken att bevaras i hemöns tradition och där, i en hel del fall, så småningom upptecknas för eftervärlden.

Fem kungars skald

Enligt Skáldatal, en isländsk förteckning från 1200-talet över fursteskalder, var Ottar Svarte i tur och ordning knuten till fem olika kungar: Sven Haraldsson (Sven Tveskägg) i Danmark, död 1014, Olof Eriksson (Olof Skötkonung) och Anund

Jakob Olofsson i Sverige, döda ca 1022 respektive ca 1035, Olav Haraldsson (Olav den helige, Sankt Olof) i Norge, död 1030, och den dansk-engelske kungen Knut Svensson (Knut den store), död 1035 (SnE-GJ:317–331).

Det finns för övrigt en anekdotisk berättelse eller kortsaga, en så kallad tåt, om Ottar bevarad. Där berörs hans tid i Sverige. Han hade enligt denna en gång framfört en ekivok dikt till Olof Skötkonungs dotter Astrid, som senare kom att bli Olav Haraldssons gemål. Denna sång hade Olav ryktesvis hört talas om och när Ottar kom till Norge blev han fasttagen och inspärrad i en fängelsehåla. Ottar räddade då livet genom att komponera en hyllningsdikt till Olav. Av denna dikt, känd som ”Huvudlösen” är 20 strofer bevarade – av dikten till Astrid tyvärr ingenting! Ottarståten finns utgiven i en modern svensk översättning, av Joakim Lilljegen (Islänningasagorna, band I: 350–351).

Dunkel och obegriplig

Versmåttet i skaldedikterna är i regel *dróttkvætt*. Detta är alla versformers upphov, skriver Snorre i Håttatal (en verslära som ingår i hans Edda) där han detaljerat presenterar dess uppbyggnad, möjligheter, begränsningar och många varianter (SnE-JM: 219f.). *Dróttkvætt* kännetecknas av stavelseräkning, alliteration och inre rytm. Sentida forskare kan vara nog så kallsinniga mot detta intrikata versmått: ”Det mest iögonfallande med *dróttkvætt* är dess dunkelhet och obegriplighet av olika synpunkter” sammanfattade filologen Erik Noreen som påpekade att ordställningen är underligt omkastad, att sammanhanget ständigt avbryts av parentetiska satser eller bitar av satser och att det närmast till hands liggande ordet undviks för att lämna plats åt poetiska synonymmer, *heiti* eller rena gåtor i komprimerad form, *kenningar* (Noreen 1926: 24–31, 144; jfr SkP I:1: lxix–xc).

De dikter som Ottar Svarte tillägnade Olav den helige och Knut den store är på *dróttkvætt*. Det kan nämnas att verser på *dróttkvætt* i sällsynta fall har bevarats också i andra sammanhang. I Sverige är ett exempel den öländska Karlevirunstenen från ca 1000 (Öl 1). Den så kallade Sigtunadosan (U Fv1912;8, Sl 1) som påträffades i den äldre Olof Palmes trädgårdsland (i det nuvarande kvarteret Koppardosan, som har sitt namn efter fyndet) är ett annat.

I Olofsdrapan använder Ottar ett slags komprimerad (knipt eller synkoperad) *dróttkvætt*, kallat *halfhnept* (SnE-JM: 256). Det är det äldsta belägget som finns för denna avancerade versmåttvariant.

Skaldediktsforskningens pionjär och portalfigur, islänningen Finnur Jónsson, verksam i Köpenhamn, var förtjust i Olofsdrapan och särskilt sjöstrofen: ”Der er en vis flugt i disse vers, der er digtede i halfhnept verse-mål; et af versene beskriver særdeles malende den hæftige bølgegang og skibenes nød i stormen” skrev han (Finnur Jónsson 1920:587–590).

Svår tolkning

Var och en som vill tolka skaldedikter till ett annat språk ställs på ytterst svåra prov för att kunna behålla innehållets innebörd och samtligt iakttä versmåttets stränga formkrav. Få har antagit utmaningen. Den förste som gav ut en svensk version var

språkvetaren Axel Åkerblom (1916). ”Höra må hilme stor”, som tagits som rubrik till denna artikel, är hans tolkning av den första raden i drapan. För assonansens skull har Åkerblom här tillgripit ett *heiti* hilmer istället för Ottars jófurr – dessa beteckningar för ”hövding” är också enligt Skáldskaparmál namnen på två av en lång rad av söner till den legendariske kungen Halvdan den gamle. En annan svensk tolkning av drapan gavs senare ut av religions- och kulturhistorikern Åke Ohlmarks (1960).

Om dessa tolkningar till svenska går åsikterna vitt isär. För egen del tycker jag att de är respektingivande i sin stora lärdom och att resultaten, som t.ex. i Åkerbloms version av Olofsdrapan, ofta blivit ganska festliga. För en hyperkritisk litteraturvetare som Lars Lönnroth (1996: 82) saknar försöken däremot all förtjänst: ”För att pressa in texten i den fornnordiska versens tvångströja tvingades översättaren då att konstruera till syntaxen och ta till de gräsligare nödrim och filologiska nybildningar, så att varje gnutta av poesi ofelbart försvann”.

Prosaöversättningar till svenska finns det däremot flera, senast en av Karl G. Johansson och Mats Malm (i SnE-JM:190, 197–198, 202, 206, 208, 209). Min översättning härintill beaktar denna, men också Matthew Townsends moderna till engelska, den senare med utförlig analys och kommentarer (SkP:III:1: 335–341).

Olofsdrapan kan, enligt Townsend, härstamma från 1017–1018. Då är Olof döpt kristen vilket rimligen bör gälla också hans hirdmän och andra i hans omedelbara omgivning, även om förkristen kult ännu har starka fästen i Uppsverige. Men den kristna miljön hindrar som synes inte Ottar från att bruka språkliga bilder med hedniska gudomar som Oden, Frej och Balder.

Slaget vid Svolder?

Eftersom skaldedikterna är samtida vittnesbörd har de ett principiellt stort historiskt värde. Det som sägs må vara överdrivet och smickrande, men knappast helt osant eftersom det ursprungligen framfördes för åhörare som kände till sakförhållandena.

I fragmentet av Olofsdrapan finns tyvärr ingenting som kan härledas till specifika historiska händelser. Den tredje strofen skulle möjligen och med en smula fantasi kunna förknippas med slaget vid Svolder, utkämpat en vacker sommardag år 1000 någonstans vid Pommerns kust eller i närheten av Rügen. Det var då den norske kungen Olav Tryggvason överraskades och besegrades av en samlad flottstyrka under den danske kungen Sven Tveskägg, den norske jarlen Erik Håkansson och vår egen Olof Eriksson (Skötkonung), en drabbning som är känd från ett flertal källor.

Ottar Svarte var inte Olof Skötkonungs ende hovpoet. I Skáldatal sägs att också Gunnlaug Ormstunga, Ravn Anundsson och Gissur Svarte verkat hos Olof men ingen sådan poesi är bevarad. Inte heller finns den drapa som Ottar sägs ha författat till Olofs son och efterträdare i Sigtuna, Anund Jakob, bevarad (SnE-GJ: 318).

Att ha haft Ottars Olofsdrapa bevarad i sin helhet hade givetvis varit märkvärdigt. Men ett brottstycke är ändå något att glädjas åt, och det tillhör avgjort källmaterialet till en dramatisk tid i svensk historia.

Ottar Svartes Olofsdrapa.

Den fornisländska texten och en svensk tolkning

Originallet efter E. A. Kock (Skald I:137).

Strofernas ordningsföljd enligt Matthew Townsend (SkP:III:1: 335–341).

Svensk tolkning av Axel Åkerblom (1916).

1. *Jöfurr heyri upphaf
– ofrask mun konungs lof;
höttu nemi hann rétt
hróðr síns! – bragar míns!*

”Höra må hilme stor!
Här fram hans lov jag bär.
Fatte han rimmen rätt
och raderna i mitt kvad!”

2. *Dengill vas þegar ungr
þreks gorr, vígs orr.
Haldask biðk hans aldr;
henn telk yfirmann.*

”Tengeln gick ännu ung
idrottskraftig i strid.
Långt blive budlungens liv!
En bragdens man är han.”

3. *Braut – enn breki þaut –
borð (óx viðar morð;
meðr fengu mikit veðr)
mæ (fyr ofan sæ).*

”Brötos, då bränningen tjöt,
borden i skogens mord,
de smidiga; svallvåg skred
svårare stormen går.”

4. *Orn drekkur undarn,
ylgr fær af hræum sylg,
opt rýðr ulfr kjøpt,
ari getr verð þar.*

”Byte örnen åt,
ulvdrick av liken gick,
vargliv blev ofta värjt,
våldigt örnföda fälld.”

5. *Visi tekr víg-Freys
vist austr mundlaust
(aldar hefr allvaldr)
óskvif (gótt líf).*

”I öster till äkta han fäst
ensamblivet viv
till Vidre, och, våldig i strid,
han vann sig ryktets glans.”

6. *Fold verr folk-Baldr;
fár má konungr svá.
Orn reifir Aleifr;
es framr Svía gramr.*

”Han stred,
att hans folk fick frid;
få det så starkt förmå.
Olov ger örnen val,
allkäck i stridens svall.”

En prosaöversättning och några kommentarer

1. Översättning: ”Må kungen lyssna till sin dikts inledning, hans lov ska sjungas, han bör lägga märke till min hyllningsvers form.”

Kommentar: Skalden påkallar här furstens uppmärksamhet, säger att det är en hyllningsdikt (*bróðr* = lovprisning; *bragr* = poesi) till honom och att han bör notera att versmåttet, *halfhnept*, är ett annat än det gängse, *dróttkvætt*.

Åkerbloms ”hilmé” motsvarar Ottars *jöfurr*; båda är enligt Skáldskaparmál namnen på två legendariska kungasöner. Här som ett *heiti* för ’furste’. Åke Ohlmarks tolkar: ”kungen”.

2. Översättning: ”Den kraftfulle kungen var redan som ung beredd till att strida. Jag hoppas att han får ett långt liv, han är en ypperlig man.”

Kommentar: Här handlar det om Olofs tidiga år. *Pengill*, Åkerbloms ”tengel”, är ett av många *heiti* för härskare. Budlung som syftar på Olof betyder samma sak, och är bildat efter Budle, en bror till nyssnämnda Jöfurr och Hilmer. Hos Ohlmarks låter rad tre och fyra: ”Vare hans välde kvar, ty som / väldig drott ska han gälla!”

3. Översättning: ”De smala skeppsborden knäcktes, vågorna bröts på havets yta, vinden ökade, männen fick hårt väder.”

Kommentar: Skalden beskriver en sjöfärd. *Breki* är ett *heiti* för havet. *Viðar morð*, av Åkerblom tolkats skogens mord, är en *kenning* för vinden (som kan fälla träd!).

4. Översättning: ”Örnen dricker morgonmål, varginnan biter på liken, vargen färgar ofta käften röd, örnen får sin måltid.”

Kommentar: En för skaldediktningen lika typisk som förskräcklig beskrivning av hur olika rovdjur kalasar på fallna fiender. Örnen (dels *örn*, dels, med ett *heiti*, *ari*), varginnan (*ylgr*) och vargen (*ulfr*) dricker blod och äter lik.

5. Översättning: ”Kungen tar i öster stridgudens oälskade hustru, den mäktige härskaren lever ett gott krigarliv.”

Kommentar: Det kan här verka som att Olof (*visi*, ett *heiti* för kungen) gifter sig med en änka österifrån (”ensamblivet viv”), men meningen är en annan. Ur norskt-isländskt perspektiv är Sverige öster, t.ex. handlar Ottars samtida skaldkollega (och eventuella morbror) Sigvat Tordsons Österfararvisor om en resa från Norge genom gränsskogarna till Sverige. ”Oskvív” kan här läsas som Oskis (Odens) maka (som är Jorð). Olof tänks alltså gifta sig med den svenska jorden. Han lever ett gott krigarliv där. Ottars *Víg-Frey* är, liksom Åkerbloms ”Vidre”, ännu ett par av Odens många namn.

6. Översättning: ”Härskaren försvarar landet, som inte många kungar förmår, Olof gläder örnen, sveakungen är enastående.”

Kommentar: *Folk-Baldr* är ett *heiti* för härskaren, alltså Olof, som värnar landet (*fold* ’jord, land’) som få kungar kan. Han gläder örnarna (dvs. besegrar fiender). Åkerblom har i sin tolkning av denna strof försakat Ottars uttryck *Svíá gramr* (”svearnas härskare”). Ohlmarks tolkning av strofen lyder: ”Här-Balder hård styr jorden – / hövdingar få förmå det. / Olof ger örnen gärna: / armtung är sveakungen.”

Referenser

- Finnur Jónsson 1920. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. Förste bind. Köpenhamn.
- Islänningasagorna*. Samtliga sagor och 49 tåtar. I–IV. Reykjavík 2014.
- Lönnroth, L. 1996. *Skaldemjödet i berget. Essayer om fornisländsk ordkonst och dess återanvändning i nutiden*. Stockholm.
- Noreen, E. 1926. *Den norsk-isländska poesien*. Stockholm.
- Ohlmarks, Å. 1960. *Fornnordisk lyrik i urval och tolkning av Åke Ohlmarks*. Stockholm.
- Skald = Den norsk-isländska skaldediktningen, reviderad av E. A. Kock. Lund. 1946 (band I), 1949 (band II).
- SkP = *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages*. I–IX. Brepols, Turnhout, 2009–.
- SnE-GJ = *Edda Snorra Sturlusonar með Skáldatali. Búið befir til prentunar Guðni Jónsson*. Reykjavík 1935.
- SnE-JM = *Snorres Edda. Övers. av Karl G. Johansson och Mats Malm*. Stockholm 1997.
- Åkerblom, A. 1916. *Norræna dikter tolkade av Axel Åkerblom*. Del II. Lund.

Summary

The Icelander Ottar Svarte was one of the skaldic poets active in nordic royal courts during the first decades of the 11th century. His surviving works include fragments of a praise poem to the Swedish king Olof Eriksson, later known as Olof Skötkonung. It was most likely composed in 1017–1018. Six half stanzas in *halfþnept* verse have survived. The verses are reproduced according to E. A. Kock's reading of the Old Norse text and Axel Åkerblom's rendering into Swedish. Introduction and prose translation with annotations from the new corpus *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages*.
